

Висновки. Реалізація предметно-середовищних дизайн-програм передбачає необхідність переходу до системного управління розвитком і формуванням середовищних комплексів. Було б помилкою вважати, що комплексна організація й управління соціокультурним середовищем – дискусійна позиція, з котрою ми можемо бути згідні або проти якої ми можемо суперечити. Процес дизайн-програмування, становлення єдиних систем комплексного управління усіма параметрами соціокультурного середовища вже йде, він є об'єктивною реальністю. Задача полягає в тому, щоб зробити процес становлення найбільш цілеспрямованим, а отже, максимально ефективним.

1. Мигаль С.П. *Дизайн: історія і традиції львівської школи: Теорія і практика матеріально-художньої культури* // Зб. наук. матеріалів. – Харків: ХДАДМ, 2003. – № 4. – С. 45. 2. *Методика художественного конструювання. Дизайн-программа* // ВНИИТЭ. – М., 1987. 3. *Средства дизайн-программирования* // ВНИИТЭ. – М., 1987.

УДК 728.83 + 712.26] (477.8)

Н.С. Соснова

Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра містобудування

ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНИХ САДИБ ЯК ОБ'ЄКТІВ І ЗАСОБІВ ТУРИЗМУ

© Соснова Н.С., 2005

Необхідність розширення існуючих туристичних маршрутів та створення сервісної інфраструктури для їх обслуговування стимулює регенерацію історичних садиб, які, з одного боку, не визнані пам'ятками, а отже – не зберігаються, а з іншого – є цінними як носії інформації про історичні методи освоєння ландшафту в регіоні.

Використання історичних садиб в галузі туризму є обґрунтованим, оскільки як об'єкт вони доповнюють природно-історичні вузли краю, а як засіб – історично поєднують утилітарну й естетичну функції.

Ключові слова: садибно-парковий комплекс, “історичний культурний ландшафт”, антропогенізація, рівень потенціалу, шлях реорганізації, сільський туризм, історично-краєзнавчий туризм, етнографічний туризм.

Постановка проблеми. Спроби залучення садибно-паркових комплексів до “історичного культурного ландшафту”.

Мета статті. Метою дослідження є оцінка стану, рівня освоєння ландшафту, естетичної цінності архітектури та величини й вартості садибно-паркового комплексу. Подано шляхи реорганізації з метою сучасного використання, збереження і створення на їх основі сільського, історично-краєзнавчого або етнографічного туризму.

Основна частина. Садиби з парком, що масово почали зводитися наприкінці XVIII ст. на приєднаних до Австрійської імперії землях Галичини, були універсальними житлом, у якому утилітарна функція виробництва та репрезентативно-рекреаційна функція поєднувалися в єдиний комплекс з антропогенним ландшафтом. Така здатність безконфліктного поєднання кількох процесів якнайкраще підходить для сучасного функціонування історичного ландшафту як об'єкта туризму і засобу його організації. Відомі галицькі замки – Підгорецький, Олеський, Золочівський,

на основі яких побудовано туристичний маршрут – з огляду на необхідність їх прецизійного утримання як цінних пам'яток архітектури виконувати постійну функцію готелю чи рекреаційного комплексу для масового відвідувача не повинні.

Сьогодні із 450 садибно-паркових комплексів, що існували у першій половині XIX ст. [1, с. 50], одиниці можна класифікувати як частково збережені. Зважаючи на це, масове їх відновлення є неможливим і, зрештою, непотрібним. Проте об'єкти, які були кращими взірцями сільської ландшафтної архітектури і мають достатній потенціал для регенерації, необхідно повернути до функціонування як “історичний культурний ландшафт”.

Для оперативного порівняння потенціалу до відтворення садибно-паркових комплексів пропонується матриця із 10 граф. Найбільш суттєвими критеріями оцінки парку Міжнародний комітет з охорони історичних ландшафтів визнав збереженість архітектурно-планувальної структури, рельєфу, споруд і скульптур садів, які дають уявлення про початковий задум просторової композиції. Опираючись на це положення, у заданій матриці вищеназвані критерії відображені у графах: 2 – “ідея загального архітектурно-ландшафтного укладу”, 3 – “адаптований природний ландшафт, який є основою комплексу”, 4 – “будівлі і споруди”. Окрім цих чинників, до матриці введено чинник збереженості алей і доріжок (5-та графа), оскільки за ними найточніше відтворюється планувальна структура комплексу. Оскільки більшість об'єктів є незбереженими, то важливими є будь-які вцілілі їх елементи, як, наприклад, в'їзна брама, скульптура, місток. Такі деталі додають точності під час відтворення загального укладу і тому були введені до матриці окремою 7-ю графою.

Рішенням Міжнародного комітету з охорони історичних ландшафтів рослинність не визнана критерієм оцінки пам'ятки, оскільки, як живий організм, є швидкозмінною складовою [2, с. 9] і, відповідно, на її основі неможливо відтворити планувальний уклад об'єкта. Для інших країн Європи така теорія є прийнятною, оскільки загальний рівень збереження пам'яток є значно вищий, аніж у нас. У Галичині, за масової втрати садибно-паркових комплексів за останнє століття, збережені екземпляри рослинності свідчать про порівняно менший тиск нав'язаної функції, що може бути показником до відродження історичного ландшафту. У деяких випадках, окрім окремих екземплярів рослинності, елементи просторового укладу не збереглися. Наприклад, у селі Замок Жовківського р-ну вціліли 14 дубів (один з яких в діаметрі має 2 метри), посаджених навколо більшого ставу і 7 дубів – навколо меншого. Завдяки старим вербам та досадженим поміж них молодшим екземплярам добре прочитується частина східної межі старої маєстності. Беручи до уваги, що з розпадом колгоспів історична територія багатьох садиб вивільняється від дисонуючого другого шару (перший шар – первинний уклад комплексу) антропогенізації, залишається природний ландшафт з окремими збереженими рослинними екземплярами. Така природна канва є доброю основою для відтворення історичного об'єкта. Насправді, “коли селяни Еллади садили дерево в день народження дитини, вони згодом не рубали його і не заміняли його молодим з тієї причини, що воно втратило той свій вигляд, який мало у день посадки”. Старе “історичне” дерево “посвідчує” достовірність ситуації [3, с. 102]. Виходячи з названих положень, рослинність введено до матриці визначення потенціалу об'єкта 6-ю графою.

В основу матриці покладено математичну модель двійкової системи, у якій наявність елемента, незалежно від його стану збереженості, оцінюється позитивно одним балом. Відсутність елемента (за існування документів, що підтверджують його існування у раніших історичних періодах) оцінюється негативно у 0 балів. Наприклад, якщо є збережене реліктове дерево: дуб, тополя, верба, то це завжди сприймається як реліктове дерево, але між ними не робиться різниці. Якщо збережене терасування рельєфу, то на цьому етапі немає значення, що не збереглися елементи облаштування: підпірна стінка, декоративні елементи тощо. Отже, будь-який слід архітектурно-ландшафтного укладу у матриці оцінюється позитивно.

У своїй масі садибно-паркові комплекси відрізнялися масштабністю, що полягає у різниці рівня освоєння ландшафту, естетичній цінності архітектури та величини і вартості господарства. На основі порівняльного аналізу планів садиб поміж собою та із світовими взірцями основних ландшафтних шкіл пропонується вважати кращими садибно-паркові комплекси кін. XVIII – поч.

XX ст. Галичини регулярного укладу ландшафту у селах: Борщовичі Пустомитівського р-ну, Мальчиці Яворівського р-ну, Муроване Старосамбірського р-ну, Переспа Сокальського р-ну; пейзажного укладу ландшафту у селах: Колтів Золочівського р-ну, Пониква Бродівського р-ну, Черниця Золочівського р-ну; комбінованого укладу ландшафту у селах: Виннички Пустомитівського р-ну, Гряда, Завидовичі, Замок Жовківського р-ну, Надиби Самбірського р-ну, Крисовичі Мостиського р-ну. Враховуючи вищевикладене, у матрицю введено коефіцієнт мистецької цінності садибно-паркового комплексу – (n). Сума балів за 6-ма чинниками визначення збереженості об'єкта (А) для кращих перелічених комплексів подвоюється (n = 2).

Істотно знижують цінність історичного ландшафту сучасні техногенні елементи і трансформації [4, с. 74]. Наприклад, у селі Семенівка внаслідок спотворення території силосними ямами та наявності колгоспних ферм зруйновано не лише культурний ландшафт, але і форму природної основи садиби. У селі Велика Горожанна не тільки не збереглося шару культурних перетворень, а й сцез природний компонент ландшафту – джерела.

Для садибно-паркових комплексів різного рівня потенціалу, визначеного за допомогою матриці, запропоновано основні шляхи реорганізації з метою сучасного використання.

Визначений рівень потенціалу в балах	Характер рекомендованих робіт	Функція, для якої готується об'єкт
8–12 балів	<p>Можливі два шляхи проведення робіт:</p> <p>1. Реконструкція в два етапи. 1-й полягає у рекультивації природного середовища, 2-й – ревалоризація, що полягає у поверненні втраченої вартості садибно-паркового комплексу. Уклад нового закладення повинен базуватися на історичному, зі збереженням масштабу і меж.</p> <p>2. Консервація і подальша охорона ландшафтного комплексу від дисгармонійних спотворень.</p> <p>Встановлення охоронних зон пам'ятки обов'язкове для обох шляхів.</p>	Музей садибно-паркової архітектури з додатковою функцією (картинна галерея, представництво)
4–6 балів	<p>Реконструкція за аналогією, що полягає у побудові комплексу на основі закономірностей формування укладу такого типу об'єктів та в колишніх межах шляхом пристосування нововнесених елементів до збережених.</p> <p>Менш вдалим, проте обумовленим станом збереженості і у деяких випадках єдино можливим є відтворення частини ландшафту</p>	Нова форма відпочинку – “історичний туризм”
2 бали	Після фіксації стану повне очищення території від руйнуючих елементів з проведенням робіт вертикального планування та озеленення	Житло, яке функціонує на подібних до садиб засадах трипільності (фермерське господарство)
0 балів	Впорядкування території і фіксація меж садиби (наприклад, висадженими за периметром деревами)	Територія використовується згідно з генпланом села і позначається на місцевості знаком-пам'яткою з інформацією

Роботи з об'єктами, що мають рівень потенціалу 4 і більше балів, повинні проводитися за Законом України про охорону культурної спадщини. Потенціал менший ніж 4 бали означає неможливість проведення робіт з відтворення, оскільки такі роботи є необґрунтованими і фінансово не підтримані. Роботи на такій території можуть вестися за умови приватного фінансування.

Обмеження такого будівництва з боку державних органів в умовах приватної власності на землю повинні бути у формі рекомендацій щодо ознайомлення з історичною документацією і відповідністю їм нової функції об'єкта та контролю за проектним рішенням власника.

Під час натурних обстежень територій садибно-паркових комплексів виявлено проблему почастинного їх використання, що привело до дефрагментації початкового укладу. У багатьох комплексах завдяки рівнинному рельєфу дитинець і господарська зона продовжували виконувати свою роль у подальших функціональних втіленнях садиби. Культурний ландшафт залежно від рельєфу використовується по-різному: прирічкові луки, як правило, не задіяні у господарстві, легкохилі території розорані на смуги городів, потерасовані і крутосхилі поверхні є найменш зміненими новофункціональним навантаженням.

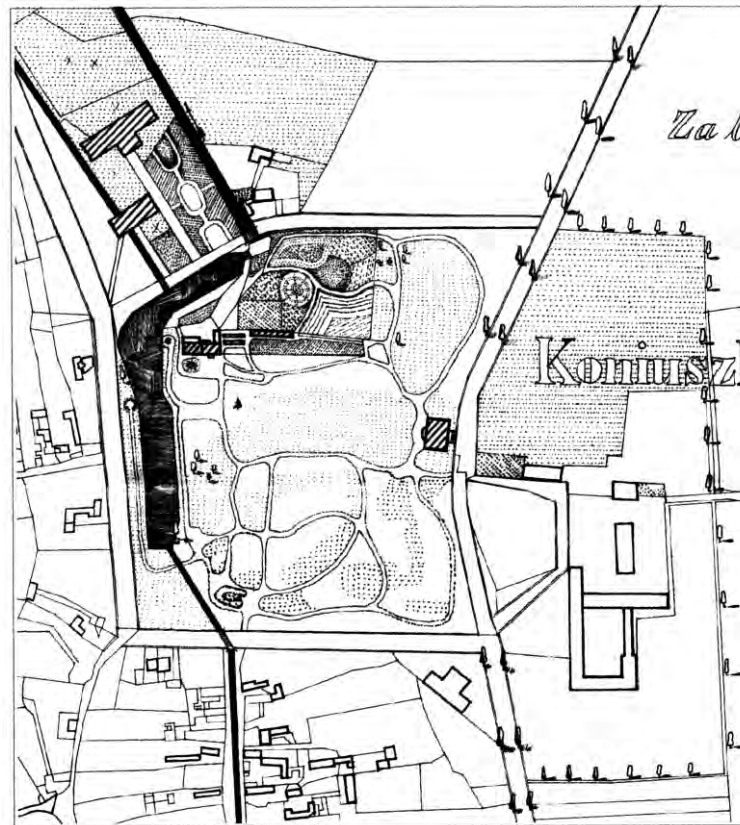
Повернення втраченої цілісності історичної території не завжди є можливим через зміну природних компонентів – висихання потоку чи, навпаки, заболочення колишньої партерної частини парку внаслідок функціональних змін. Садибно-парковий комплекс у селі Колтів Золочівського р-ну є прикладом територіальної дефрагментації за ознакою функції. Тут зберігся рівнинний майданчик дитинця суміщеного типу (житлово-репрезентативна і господарська зони було об'єднано), який донині виконував свою початкову роль центру господарства (хоча іншого економічного характеру). Будівель і споруд колишньої садиби не існує, ще ростуть два старі дуби. Враховуючи вищезазначене і те, що чітко прочитується межа дитинця, його можна вважати частково збереженим. Півторагектарний сад на легкому схилі в напрямку ріки, що примикав до дитинця, тепер поділено на городи. Земля парку пейзажного укладу, що був розпланований позаду палацу на крутому схилі до ріки, розорана, а потерасовану у бік озера його частину не змогли використати у господарських цілях, і тому це є найбільш збереженим фрагментом колишнього парку. Прирічкові луки, що входили до складу садибного комплексу, тепер не задіяні. Отже, частина комплексу добре відчитується візуально і може бути очищеною від дисонуючих елементів подальших укладів. Решта території є частково роздрібненою (городи), а частково введеною до іншої структури (забудованою).

За відсутності програми рекомендованих дій щодо історичних територій та оцінки та методики передачі їх у власність трактування подальшого їх функціонального навантаження є довільним. Наприклад, сад поч. ХХ ст. у с. Конюшків Бродівського р-ну, на відміну від решти земель села, дотепер не поділений поміж селянами і юридично є у віданні селищної ради. Місцевий орендар мав намір викорчувати сад, але мешканці не дозволили. На перший погляд їх дії вберегли пам'ятку ландшафтно-архітектури, але насправді старий сад сьогодні вже не є ані естетичним, ані функціональним і потребує заміни посадкового матеріалу. Збережена будівля цієї садиби (рис. 2). Необхідно її фахово обстежити, оскільки за формою плану вона відповідає зображенню будівлі на кадастровій карті середини ХІХ ст. [5] (рис. 1), але збудована, ймовірно, значно пізніше. Стан будівлі можна вважати задовільним, але процес руйнування очевидний.

Встановлено, що найбільших змін зазнали садибно-паркові комплекси, локалізовані на території зі значним рівнем розгалуження гідромережі, тобто на нестійкій природній основі. Зміна елементів і характеристик гідромережі (заболочення території зі зміною напрямку русла, висихання цілих ставів і т.п.) змінювала уклад комплексу. Сьогодні навіть межі таких садиб візуально не прочитуються на місцевості. Такі об'єкти не можуть бути відтвореними, оскільки без природної основи, на котрій історично закладався уклад садибно-паркового комплексу, були б театральні неправдоподібними.

Найбільш збереженими сьогодні є садибно-паркові комплекси, що були розміщені на територіях вододілів, а отже, на стійкій природній основі. У попередніх межах залишилися комплекси, що були розміщені на землях, малоприсадибних для сільськогосподарських робіт – пагорбі чи крутому схилі.

Урбаністичні чинники – доступність до міст і рівень транспортного обслуговування території – були одними з визначальних при закладенні садибно-паркових комплексів наприкінці ХVІІІ – ХІХ ст. і залишилися актуальними сьогодні для вирішення функціонального спрямування території історичного об'єкта. Виділено три можливі напрямки їх функціонування.

Рис. 1. Кадострова карта села Конюшків сер. XIX ст.

Рис. 2. Збереження будівлі садиби у с. Конюшків

Перший напрямок: у випадку локалізації садиб поблизу міст вони: розширюють культурний потенціал міста як можливі об'єкти екскурсії; можуть бути репрезентативними об'єктами (консульства, готелі, представництва фірм), скажімо, як у Кракові (Польщі) вілла Деціуша. У нас для такої представницької функції можуть бути відтвореними комплекси у селах Виннички, Гряда, Семенівка, Борщовичі, Оброшине, що знаходяться в радіусі 15 км від Львова.

Другий напрямок: у випадку розташування садиб попри основні магістралі краю вони збагачують та обслуговують існуючі туристичні маршрути та дають можливість прокладення нових туристичних маршрутів (рис. 3).

Третій напрямок: у випадку розташування садибно-паркових комплексів на околицях системи розселення вони: доповнюють природний каркас екологічної мережі краю; можуть бути об'єктами історичної рекреації (можливість проживання і відпочинку у відтворених умовах функціонуючої садиби).

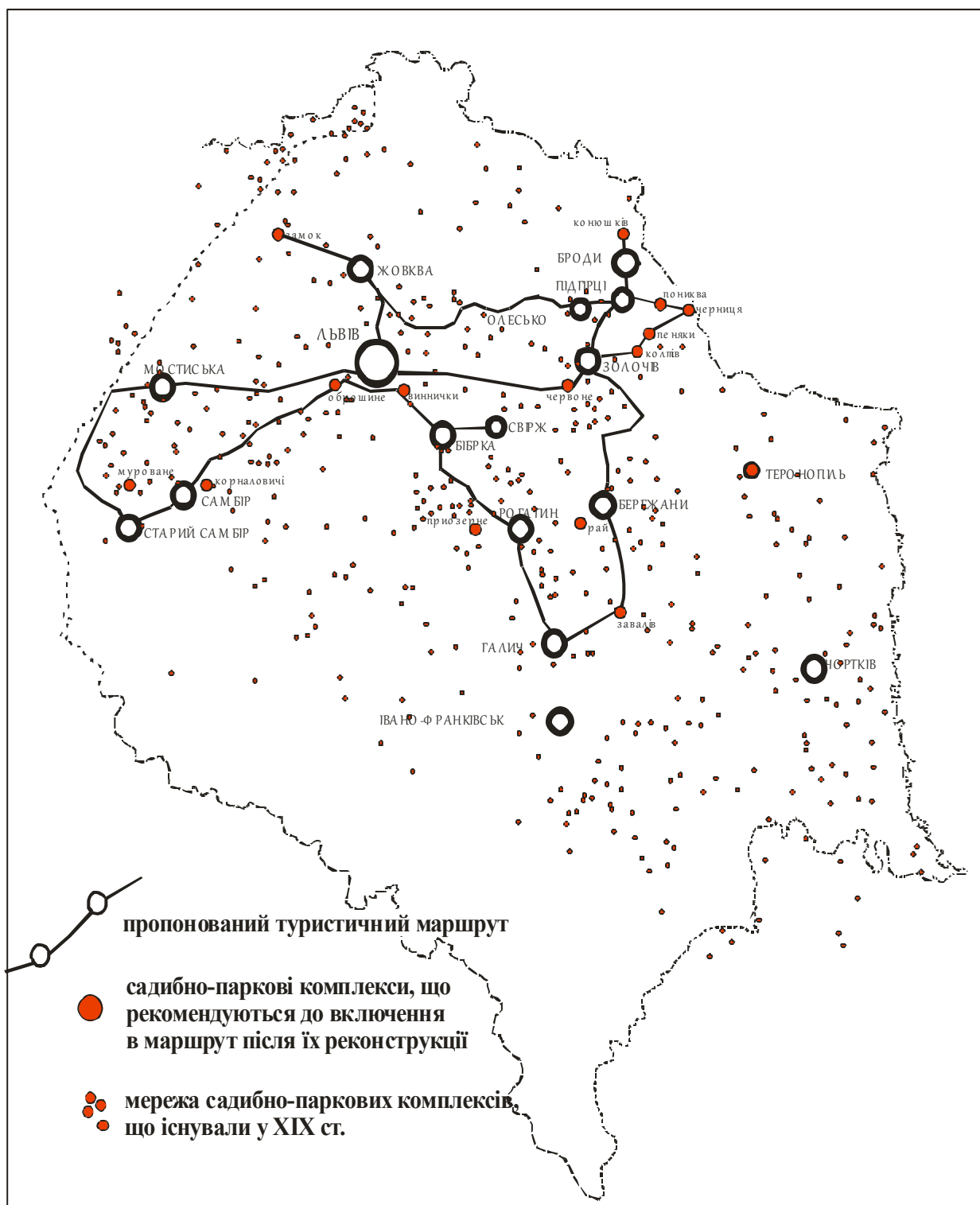

Рис. 3. Пропозиція організації маршруту із за дінням садибно-паркових комплексів як об'єктів та засобів туризму

Обґрунтуємо доцільність використання історичних садіб та можливість їх задіяння у туристичній галузі.

Використання історичних садіб як об'єктів і засобів туризму є обґрунтованим, оскільки:

1. Садибно-паркові комплекси є взірцями поєднання утилітарної і естетичної функцій, що відповідає потребам *сільського туризму*;

2. Садиби створюють природно-історичні вузли краю в *історично-краєзнавчому туризмі*. Так, в межах території існуючого туристичного маршруту «Замки Галичини» в селах Колтів, Пеняки, Черниця, Пониква існували кращі взірці садибно-паркової архітектури регіону;

3. Сукупністю рис окремих садибних комплексів характеризуються історичні методи освоєння ландшафту в регіоні, що доповнює інформативність *етнографічного туризму*;

4. Необхідність створення сервісної інфраструктури для обслуговування існуючого туристичного маршруту стимулює регенерацію історичних садиб, оскільки *наявність достовірної документально та матеріально підтвердженої історії надає функціонуючому об'єкту (готелю, мотелю, туристичній базі тощо) необхідного для залучення туристів шарму*.

Висновок: Використання територій історичних садиб є можливим, оскільки:

1. Більшість територій садибно-паркових комплексів зараз в руїнах колишніх колгоспних ферм, які були збудовані в роки радянської влади. Сьогодні не існує єдиної програми з організації агропромислових територій, розпланованих на територіях історичних об'єктів. Оптимальним є рішення звільнити історичні території від рештків дисонуючих елементів чужого укладу і задіяти до функціонування як об'єкта обслуговування туризму;

2. Частина територій колишніх садибно-паркових комплексів розпайовані поміж селян. З 2005 р. земля стане предметом продажу і з'явиться можливість викупу та повернення до єдиної структури територій, які не були визнані пам'ятками архітектури і садово-паркового мистецтва, але мають цінність як кращі представники певного укладу чи мають найвищий потенціал до сучасного функціонування;

3. Формування загальнодержавної екологічної мережі передбачає зміни в структурі земельного фонду країни шляхом віднесення (на підставі обґрунтування екологічної безпеки і історичної цінності) частини земель господарського використання до категорій, що підлягають особливій охороні з відтворенням притаманного їм різноманіття природних ландшафтів [6, 14].

1. Соснова Н.С. *Архітектурно-ландшафтний уклад садибно-паркових комплексів Галичини (кінець XVIII – початку XX століть): Дис. ...канд. арх. – Львів, 2003. – 356 с. – Машинопис.*
2. Микулина Е.М. *История садово-паркового искусства и эволюция среды: Автореф. дис. д-ра арх. – М., 1984. – 32 с.*
3. Лихачев Д.С. *Заметки о реставрации мемориальных садов и парков // Восстановление памятников культуры (проблемы реставрации). – М.: Искусство, 1981. – С. 96–120.*
4. Романчук С.П. *Історичний ландшафт у ландшафтознавстві // Пам'ятки та визначні місця Шевченківського краю. Проблеми охорони та дослідження: Зб. наук. пр. – Канів: Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, 1997. – С. 74.*
5. ЦДІА України у Львові, ф. 186, оп. 6, спр. 479: *Кадастрова карта села Конюшків. – 17 арк.*
6. Білоконь Ю. *Територіальна структура рекреаційних систем і охорона довкілля // Досвід та перспективи розвитку міст України: Зб. наук. пр. – К.: Ін-т “Діпромісто”, 2002. – Вип. 2: Охорона довкілля. Ландшафтна архітектура. – С. 6–15*